

SKIRMANTAS VALENTAS

Lingvistinis Vlado Braziūno stebuklas

Anotacija: Straipsnyje tyrinėjamas Vlado Braziūno poezijos polilingvizmas, susijęs su lingvistine ir poetine etimologija. Analizuojama, kaip nedidelės apimties kūrinyje atsiranda reiškinys, primenantis Sekminių stebuklą, kada tekste vienos kalbos žodžiai verčiami kitos kalbos žodžiais, įrašytais į pagrindinę kūrinio kalbą. Išryškintas reiškinys, kurį galima būtų pavadinti minimaliųjų porų principo išplėtimu į visą eilėraščio tekstą. Parodoma, kad iš pirmo žvilgsnio chaotiškas tekstas giliaja esme yra griežtai organizuota struktūra, turinti moksliniam tekstui būdingus dėmenis: (1) problemos iškėlimo lauką, (2) lingvistinį – poetinį esmės išdėstymą, (3) savotišką santrauką, kurią galima pavadinti eilėraščio lingvistine kvintesencija.

Raktažodžiai: poezijos kalba, poetinė etimologija, tautovardžiai, minimaliosios poros.

Lingvistinio stebuklo sąvoka

Poezijos tyrinėtojų dėmesį ne kartą yra patraukęs Apaštalų darbuose paliudytas Sekminių stebuklas, stebėtinai primenantis poezijos teksto poveikį klausytojui: skirtingai nuo prozos, poezija suvokiama ir nesuprantant teksto kalbės – jos semantinę aurą kuria tiek segmentiniai (garsai, fonemos), tiek ir supersegmentiniai (ypač intonacijos¹) vienetai:

1 Plg. Alekso Girdenio teiginį, kad „Bet iš tikrųjų nei žodžiai, nei fonemos negali egzistuoti be supersegmentinių elementų, nes tik jie negyvu fonemų, skiemenų ir žodžių junginius paverčia tikrais sakiniais ir pasakymais [...]. Sakinys be intonacijos neįmanomas lygiai taip pat, kaip ir be žodžių [...]. Net ir atskirai paimta intonacija yra labai sudėtingas reiškinys. Joje susipina išraiškos ir turinio elementai, reprezentacinė ir ekspresyvinė garsų funkcija, netgi grynai lingvistiniai ir vadinamieji paralingvistiniai reiškiniai.“ In: Aleksas Girdenis, *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, p. 239.

Atėjus Sekminių dienai, visi mokiniai buvo drauge vienoje vietoje. Staiga iš dangaus pasigirdo ūžesys, tarsi pūstų smarkus vėjas. Jis pripildė visą namą, kur jie sėdėjo. Jiems pasirodė tarsi ugnies liežuviai, kurie pasidaliję nusileido ant kiekvieno iš jų. Visi pasidarė pilni Šventosios Dvasios ir pradėjo kalbėti kitomis kalbomis, kaip Dvasia jiems davė prabilti.

Jeruzalėje gyveno žydų ir pamaldžių žmonių iš visų tautų po dangumi. Pasigirdus tam ūžesiui, subėgo daugybė žmonių. Jie didžiai nustebo, kiekvienas girdėdamas savo kalba juos kalbant. Lyg nesavi ir nustėrę jie klausinėjo: „Argi va šitie kalbantys nėra galilėjiečiai? Tai kaipgi mes kiekvienas juos girdime savo krašto kalba?! Mes, partai, medai, elamiečiai, Mesopotamijos, Judėjos ir Kapadokijos, Ponto ir Azijos, Frygijos ir Pamfilijos, Egipto bei Libijos pakraščio ties Kirėne gyventojai, ateiviai romėnai, žydai ir prozelitai, kretiečiai ir arabai, – mes visi juos girdime skelbiant įstabius Dievo darbus mūsų kalbomis“. Visi be galo stebėjosi ir nieko nesuprasdami klausinėjo: „Ką tai reiškia?“. O kiti šaipėsi: „Jie prisigėrę jauno vyno.“²

Sekminių stebuklas, trukęs tik trumpą laiko atkarpą (valandą ar kelias valandas ryte), yra baigtinis, apibrėžtas erdvėje ir laike. Lingvistinių pasekmių jis nėra palikęs: stebuklas įvyko ir vėliau nesikartojė. Lingvistinė prasme Sekminių stebuklas, būdamas panašus į sinchroninį vertimą, priklauso veikiau poezijos sferai³, susijusiai su anagramomis, kuriose įrašytas *kitōs* kalbos, o ne tos, kuria sukurtas tekstas, žodis. Naujojo Testamento citatoje lengvai nustatoma apaštalu kilmė („Argi va šitie kalbantys nėra galilėjiečiai?“), tačiau stebimasi tuo, kad skirtingų tautų žmonės juos, kalbančius galilėjietiška, *supranta*. Dėmesį patraukia tai, kad ši ištrauka nėra grynai teologijos objektas ir siejasi tiek su minėtųjų supersegmentinių vienetų svarba, tiek su Ferdinando de Saussure'o atskleistomis anagramomis, ypač su Vladimiro Toporovo tyrinėjimais apie žodžių svetima kalba anagramavimą poezijos tekstuose.

Tyrinėjimo tikslas – reiškinio, kurį sąlygiškai galima pavadinti lingvistiniu stebuklu, analizė. Mums rūpimo reiškinio esmę sudaro kelių kalbų sinchroninė koegzistencija tame pačiame tekste, iš pirmo žvilgsnio parašytame viena – lietuvių – kalba. Lingvistai pabrėžia, kad svetimōs kalbōs žodžio sintezavimas, pa-

2 Apd 2. Cituojama iš: *Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis testamentas*, Lietuvos katalikų vyskupų konferencija, Vilnius: Katalikų pasaulio leidykla, 1998, p. 1721.

3 Sekminių stebuklo ryšys su poezija aptartas darbe: Monika Schmitz-Emans, *Die Sprache der modernen Dichtung*, München: Wilhelm Fink Verlag, 1997, p. 49–105.

naudojant pagrindinę⁴ eilėraščio kalbą, yra retas reiškinys, detaliau dar 1973 m. aprašytas Omry Roneno, remiantis Osipo Mandelštamo kūryba. Įdomu tai, kad anagramų poezijoje tyrėjai mieliau kalba apie garsinių elementų susiejimą, sugretinimą, koreliaciją, o ne tiesiog vertimą iš vienos kalbos į kitą kalbą: anagramos tikslas yra užšifravimas ir skaitytojo (iššifruotojo) vertės patikrinimas.

Prieš kelis dešimtmečius anagramos esmę ir vertę apibrėžė Vladimiras Toporovas, siūlydamas į ją žiūrėti ne kaip į paprastą skambesį ar sudėtingą atliepimą kalbos garsuose, o kaip į griežtos struktūros reiškinį. Jo nuomone, anagramos paskirtį galima apibrėžti ne tiek semantikos ir sintaktikos, kiek pragmatikos aspektu. Viena vertus, anagramà tikrina žyminio ir žymiklio ryšius, implicitiškai nurodydama, kad tarp abiejų kalbos ženkle pusių yra motyvuotas ryšys. Antra vertus, poezijos tekstas anagramos atveju patvirtina Romano Jakobsono mintį, kad poezijoje ekvivalentiškumas tarnauja sekoms kurti, nes vienos kalbos teksto atkarpa verčiama kitos kalbės identiško teksto atkarpa – dera prisiminti, kad *tik* bilingvų radimas leidžia iššifruoti nežinomą tekstą. Pagaliau, toks tekstas kuria ypatingus ryšius su skaitytoju, tampančiu šifruotoju, o tekstas savo ruožtu tikrina, ar skaitytojas yra vertas jį suprasti.

„Dviblaškis“ tekstas

Dviblaškis tekstas nėra nei kalbotyros, nei literatūros mokslo terminas, jis šiame straipsnyje pasiskolintas iš dailidės amato. Vis dėlto netgi vienkartinę vartoseną galima pateisinti tradicija, siekiančia indoeuropiečių laikus, nes archajiškuose poetikos terminuose žodinė kūryba neretai metaforiškai prilyginama dailidės ar audėjo darbui⁵. „Lietuvių kalbos žodyne“ *dviblaškis* aiškinamas reikšme

4 Plg. Владимир Николаевич Топоров, „К исследованию анаграмматических структур (анализы)“; in: *Исследование по структуре текста*, Москва: Наука, 1987, p. 193–238; apie žodžio kita kalba anagramavimą žr. p. 228–232. Šis Toporovo straipsnio skyrelis vadinasi „Анаграммирование чужезычного слова“; terminas *чужезычный* „svetimkalbis“ labai sunkiai adekvačiai verčiamas į lietuvių kalbą, kai turime omenyje poezijos tekstus, kuriuose *savo / svetimo* priešprieša daugeliu atvejų sunkiai skiriama. Todėl šiuo atveju greičiau tiktų kalbėti apie pagrindinę eilėraščio kalbą ir šalia jos (ar – tiksliau – jos viduje) slypinčias *kitas* kalbas.

5 Poeto kūrybai apibūdinti vartota šaknis ide. **t[h]ekʷ[h]s-*, atsispindinti lie. *tašyti*, gr. *τέκτων* „dailidė“; žr. Тамаз Валерианович Гамкрелидзе, Вячеслав Всеволодович Иванов, *Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ*

„suveriamas“ ir kalbama būtent apie duris⁶. Žodžiu *dviblaškis* straipsnyje norima įvardyti vieną Braziūno poezijos bruožą: jo rinkiniuose neretai eilėraščiai išdėstyti taip, kad primena suveriamas duris, t. y. tiek kairiajame, tiek dešiniajame puslapyje esantys skirtingų eilėraščių tekstai sudaro aiškią vienovę ir gali būti interpretuojami tiksliai turint abu tekstus prieš akis vienu metu⁷: poeto tekstai neretai skleidžiasi per du puslapius: kairiajame puslapyje „išdėstoma“ teorija, o dešiniajame – tos teorijos realizacija⁸.

Pirmasis eilėraštis (kairioji pusė):

–vardžiai

ak, tiurkiškas baltas jaustukas

dun-aj – mėnulis žemai

dunojais išplaukdamas kvaituliu sukas

gėriukas, Sarbievijus verčia kalvas Žemaičių

празыка и протокультуры, d. 2 (1), Москва: Благовещенский Гуманитарный Колледж им. И. А. Бодуэна де Куртене, 1998, p. 835, plg. Algirdas Sabaliauskas, *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslas, 1990, p. 106, plg. Wojciech Smoczyński, *Słownik etimologiczny języka litewskiego*, Wilno: Uniwersitet Wileński, 2007, p. 661. Dar plg. poezijos paralelę, kuri greičiausiai sietina ne su tradicijos tąsa, o su jos atgaivinimu, pasiremiant mokslininkų tyrimais: *tik ji beribė gyvasties daryba / žynys be atvangos kalbos dailidė / jai saliuotuos iš žuolu patrankos* (Vladas Braziūnas, *Užkalinėti*, Vilnius: Vaga, 1998, p. 138).

- 6 *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 2, Vilnius: Mintis, 1969, p. 959. Šis žodis aptinkamas eilėraštyje „Homo pugnans“: *vėrėsi dviblaškęs durys į alkaną urną* (Vladas Braziūnas, *Ant balto dugno*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999, p. 53). Braziūno eilėraščiai yra labiau orientuoti ne skaityti, o klausyti ar deklamuoti, todėl į pasakymą *alkaną urną* (vietoje labiau įprasto, bet turinčio daug mažiau asociacijų *alkaną burną*) galima žiūrėti ne tik kaip į klausytojo, bet ir kaip į skaitovo išbandymą balsių *ā + u* hiatu (žodžių sandūroje atsiduria du balsiai iš eilės). Tokiais atvejais kalboje stengiamasi išvengti hiato įterpiant priebalsius, o poetas elgiasi visai priešingai.
- 7 Eilėraščiai cituojami iš šių Vlodo Braziūno rinkinių: *Ant balto dugno*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999, p. 130–131; Tie patys tekstai pakartoti: *Vakar yra rytoj*, Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2007, p.160–161.
- 8 Plg. rinkinio *Užkalinėti* eilėraščius „Vakaro žinios“ ir „Ugnies atkalbėjimas“ (p. 138–139): pirmojo eilėraščio „druidišką“ kalbą, užsimenant apie *begalinę darybą*, iliustruoja antrojo eilėraščio tekstas su Vergilijaus „Eneidos“ intarpais, priebalsių partitūromis ir dviskiemenio žodžio *lėmei* begalybe.

ak-su – malonumu į lotynų – baltas vanduo
 balų ledas blyškus, baltarusis
 šakniai pakirstai – priesaiką duok
 kol – paskutinis – galų galūnėj nugriūsi

nukilsi – į samanų kiltį
 nutilsi – į savo patiltę

Antrasis eilėraštis (dešinioji pusė):

nėr gražiau, kaip gražus tavo tiurkiškas vardas
 Obuolėle, pusele mano antroji
 almuonėle upele, klajojus
 tenai, tolimuosiuos jaunystės kraštuos
 kur ir mes, pietuose įpiečiausiuos
 ir nėr man gražiau, kaip lotyniškas tavo
 Maitintoja, ašara mano akies
 ašara tavo akies – ta pati ant nebesamų tavo
 ant nebegirdimų mano
 neišsakytų brangiausių

Akivaizdi „dviblaškių“ eilėraščių darnà: pirmasis eilėraštis prasideda antrąja sudurtinio žodžio dalimi –vardžiai, o antrasis eilėraštis baigiasi tuo, kuo prasidėjo pirmasis – paslėpta (neištarta)⁹, tačiau nuspėjama, daugiskaitos kilmininko forma *vardų*¹⁰.

Apskritai, „dviblaškiškumas“ antrajame eilėraštyje sudaro jo esmę: herojų padalijimas į esančius menamoje *šiaurėje* (nors *šiaurė* tiesiogiai ir neįvardyta) /

9 Priešprieša ištartas / neištartas iš dalies priklauso ne tik metakalbos, bet ir poetikos terminų sričiai, plg. Тамаз Валерианович Гамкрелидзе, Вячеслав Всеволодович Иванов, *op. cit.*, p. 472, kur lyginama sen. ind. *an-uktá-* „ne-žodinis, ne-pasakytas“ su baltų ir slavų žodžiais, įvardijančiais nebylį ar kurčią, rus. *немоў, немеу*, la. *mėmais* „nebylys“.

10 *vardų* yra labiausiai tinkantis įterpti žodis: visas antrasis eilėraštis primena, panašiai kaip sakmėse, vardo spėjimą, kuris iš pradžių pavadinamas *tiurkišku*, paskui – *lotynišku* ir t. t. Paties vardo nebuvimą, jo užšifravimą galima palyginti su padavimais, kuriuose vardo atspėjimas užtraukia mirtiną pavojų, pvz., skrendantis ežeras, įminus jo vardą, paskandina mergaitę, atspėjusią jo vardą.

esančius *pietuose įpiečiausiuos*, dvi akys (viena – mano, kita – tavo), aiški įvardžių *mano / tavo* priešprieša, (*nebesamų / nebegirdimų*) koordinacija. Minima *pusele mano antroji* formuojasi tarp lotyniško ir tiurkiško dėmenų.

„Dingusi“ sintagmatika

Gera žinoma, kad eilėraštis yra koncentruotas tekstas ne tik semantiniu, bet ir sintaksiniu, morfologiniu, leksiniu požiūriu, nes kalbos ženklo asimetrinis dualizmas¹¹ jame pasiekia apogėjų: nereti atvejai, kada tas pats žodis gali perduoti informaciją keliomis kalbomis iš karto tarsi Sekminių stebukle. Esama ir kitos teksto glaustumo priežasties – jis gali būti pažeistas dėl stilistinių ar objektyvių priežasčių, ir toks tekstas sutankina sintagminius ir paradigminius ryšius, trukdančius išvelgti kūrinio giluminę sandarą.

Pastarąjį klausimą sprendė Kopenhagos lingvistinės mokyklos atstovai, pasiūlę katalizės operaciją. Šis terminas, priklausantis Louisui Hjelmslevui, yra viena svarbiausių šiuolaikinės kalbotyros sąvokų, vardijanti veiksmą, kurį lingvistas privalo atlikti prieš pradėdamas teksto analizę. Katalizės (gr. *καταλύω* „atiršu, atlaisvinu“) tikslas – susilpninti teksto elementų substancinius ryšius, kad už jų atsiskleistų slypinti giluminė realybė. Šis lingvistinis veiksmas yra itin svarbus nagrinėjant poezijos tekstą, nes poezija, būdama „supertankus“ tekstas, yra pilna semantinių, sintaksinių, fonetinių ir pan. procesų, sunkiai pastebimų nesulpninus teksto substancinių ryšių arba nepapildžius teksto vienetais, nekeičiančiais jo semantikos.

Katalizė būtina tais atvejais, kada tekste paradigminiai ryšiai yra tokie stiprūs, kad kai kurios sintagminės grandys yra „nutrauktos“. Ši lingvistinė procesą matome abiejuose Braziūno eilėraščiuose, kuriuose esama tam tikro poetinio ir lingvistinio maskavimo(si), glaudžiai susijusio su paradigminkiniais ryšiais. Paradigminiai ryšiai orientuoti į skaitytąjį pirmojo eilėraščio pavadinime „-vardžiai“: taip sukuriama ir leksiškai, ir gramatiškai „užkoduota“ paradigminė eilė. Būtent tokio užkodavimo sprendimo būdą yra aptaręs Hjelmslevas *Kalbos teori-*

11 Plg. antrojo eilėraščio žodį *obuolėle*. Asimetrinis dualizmas šį žodį susieja ir su *obuolėliu*, ir su *obelėle*. Žodis *obuolėle* lietuvių žodyne, atrodo, nepaliudytas, žr. *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 8, Vilnius: Mintis, 1970, p. 185–193.

jos *prolegomenuose*, nurodydamas, kad tekste neišvengiamai tenka interpretuoti stebėjimui neprieinamus funktyvus. Hjelsmlevo pateikiami pavyzdžiai analogiški esantiems Braziūno eilėraščiuose: danų lingvistas nurodo, kad lotynų kalba parašytas tekstas gali būti pažeistas¹² ar neužbaigtas, pvz., baigtis prielinksniu *sine*, po kurio gali eiti daiktavardžio arba įvardžio abliatyvas. Tiek Hjelsmlevo nurodytais atvejais, tiek aukščiau cituotuose eilėraščiuose katalizė primena algebrinę rekonstrukciją: abiem atvejais į sintagminę grandį galime įterpti tiktai tam tikrą leksinių ar gramatinių morfemų klasę, tačiau konkreiti morfema visada lieka tiktai numanoma.

Braziūnas abiejuose eilėraščiuose kuria lingvistinį eksperimentą, kurio tikslas – maksimaliai „sutankinti“ sintagmines grandis: skaitytojas privalo savarankiškai identifikuoti sudurtinio žodžio pirmąjį dėmenį ir antrojo eilėraščio pabaigą, nors esama ir aiškaus „sufleravimo“: *-vardžiai* (pirmajame eilėraštyje) // *vardų* (numanomas antrajame eilėraštyje). Dauguma dūrinių, turinčių antrąjį sandą *-vardžiai*, yra kalbotyros terminai, pvz., *daiktavardžiai*, *būdvardžiai*, *vietovardžiai*, *asmenvardžiai* ir t. t. Konkrečiu atveju pirmasis sudurtinio žodžio sandas greičiausiai yra *taut-*, t. y. visas žodis turėtų būti skaitomas *tautovardžiai*, plg. eilėrašty „Gretinamoji gramatika“, kuriame esama eilutės „bekėpsio Babelio šmėkla it / varnalėša, tautovardžių sėklom apkibus“¹³. Spėjimą, kad pirmoji sudurtinio žodžio dalis turėtų būti *taut-*¹⁴, patvirtina tai, kad eilėraščio siužetą sudaro kalbų ar tautų pavadinimai ir jų paslėpta interpretacija: (1) tiurkai¹⁵ (kalbų šeima), (2) lotynų kalba, (3) centre atsiduria baltai, koreliuojantys su (4) baltarusiais (slavų šaka).

12 Kartais įsivaizduojamo teksto pažeidimas tampa eilėraščio šerdimi, pvz., Konstantino Kavafio eilėraštyje „*Ev τω μηνί Αθύρ*“ („Atiro mėnesį“, šis pasakymas kartojamas du kartus – pavadinime ir paskutinėje 11 eilutėje) menamas eilėraščio herojus skaito aprtrupėjusį įrašą akmenyje, mintyse rekonstruodamas dingusius žodžius: skaitantysis akmenyje įžiūri tiktai „*Ev τω μηνί [v] Αθύρ*“ (trečioji eilėraščio eilutė), t. y. žodžio *μηνί* skiemuo *-vί* (-v priklauso šakniai, o *-ί* yra vienaskaitos naudininko galūnė) nėra išlikęs, jis atstatomas remiantis teksto semantika.

13 Vladas Braziūnas, *Priedainė*, Vilnius: Apostrofa, 2008, p. 174.

14 Tačiau turint prieš akis tik *-vardžiai*, o ne visą tekstą, greičiausiai būtų spėjamas nesudurtinis kalbotyros terminas *įvardžiai*.

15 *Tiurkiškumas* yra viena iš abu eilėraščius jungiančių temų.

Tautovardžiai

Tačiau graži *baltų* ir *baltarusių* koreliacija tėra tikrai poeto kuriama iliuzija¹⁶. Apskritai, tautų ar genčių vardai yra labai neapibrėžta sąvoka: apie kai kurias tautas žinome netgi iš Antikos, tačiau nei jų ribos, nei kalba paprastai nėra aiški. Visada lieka labai opus klausimas, ar gentivardis yra atsiradęs „iš vidaus“, ar „iš išorės“, t. y. ar užfiksuotas tautos / genties pavadinimas duotas kaimynų, ar pačių sugalvotas. Kadangi tautų ar genčių vardai turi labai svarbią reikšmę savimonei, todėl juose neretas mitologizavimas, jie vartoti ir kovos šūkiuose: manoma, kad mitologizavimą iliustruoja gentivardis lo. *Langobardi*, kurio tikroji prasmė greičiausiai buvusi ne tiek „ilgabarzdžiai“, kiek pabrėžtas *nuožnumas*, *kovingumas*.

Tautų, *genčių* ar *šalių* pavadinimas, turintis spalvos reikšmę, nėra išimtis, juos galima traktuoti kaip kosmologinio mąstymo darinius. Tokių darinių nėra reta¹⁷, plg. greta *βελορυς* graikiškos tradicijos perduodama *Βελοχρωβάτοι*, panašiai kaip Tacito „Germanijoje“ XLIII greta *Ligii*, *Harii*, minimi *Helvecones*, kurių vardas lingvistiškai siejamas su sen. vo. aukšt. *(h)elv-* „geltonas“ arba su lo. *helvus* „t. p.“; ten pat minimi trys gentivardžiai – *Nuithones* (interpretuojama kaip *Huitones), *Suardones* (interpretuojama kaip *Suartones) ir *Reudigni*, sudarantys spalvinę triadą (baltas – juodas – raudonas).

Pirmajame Braziūno eilėraštyje aiškiai išskiriami baltarusiai, kartu pateikiant ir poetinę etimologiją *baltas / balų ledas blyškus baltarusis*. Šį tautovardį su kitais eilutės žodžiais jungianti aliteracija atsiremia į didžiai archajišką tradiciją. Viena vertus, tai poetinė išmonė, kita vertus – tikslus žinomo reiškinių atkartojimas – tikrinių ir bendrinių vardų derinimas aliteracijomis, pvz., *Heribrant : Hiltibrant : Hadubrant*. Panašiai yra derinami ir germanų genčių vardai, žinomi iš Cezario: *Chatti*, *Cherusci*, *Chauci*, geriausiai žinomas derinys yra aliteracijos sujungti trys pavadinimai iš Tacito: *Ingaevones*, *Istaevones*, *Herminones*, greičiausiai kilę iš vandenvardžių¹⁸.

16 Baltų vardas poezijoje (bet tikrai poezijoje) taip pat patenka į spalvinių pavadinimų grupę, plg. Braziūno *baltų linksniai baltalinksniai* (Vladas Braziūnas, *Užkalnėti*, Vilnius: Vaga, 1998, p. 27). Tačiau šios indoeuropiečių šakos pavadinimas, padarytas iš Baltijos jūros vardo, neturi nieko bendro su spalva, plg. Antanas Salys, *Baltų kalbos, tautos bei kiltys*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 3; Pietro Umberto Dini, *Baltų kalbos. Lyginamoji istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 27–29.

17 Ludwig Rübekel, „Völkernamen Europas“, in: *Namensforschung*, Berlin: Walter de Gruyter – Berlin – New York, 1996, p. 1330–1343, ypač p. 1337.

18 *Ibid.*, p. 1334.

Taigi vidinė tautovardžio motyvacija eilėraštyje nėra išimtis, paremta poetine laisve: priešingai – ji atkartoja gerai žinomus, nors ir sunkiai paaiškinamus, įvardijimo procesus.

Prieš tautovardį *baltarusis* esantys žodžiai *balų*¹⁹: *blyškus* net ir paviršutiniškai išmanančiam slavų kalbas yra lingvistinis pratimas – nuoroda, nes rytų slavų (taigi ir baltarusių) kalbose apie VII a. vyko vadinamasis atvirų skiemenų dėsnis („polnoglasije“), kurio esmė – skiemenų, kurie baigiasi *l*, *r*, papildymas fonemomis *o*, *e*: taip atsirado skiemenys *oro*, *оло*, *ere*, *ело*, plg. rusų *корова* (tačiau lenkų *krowa*), rusų *молоко* (tačiau rusų kalboje esama ir *Млечный путь*), *болото* (tačiau tarmėse esama ir *блато*). Kalbų ar tautų užmaskuotas išvardijimas leidžia pasakyme *baltas / balų ledas blyškus, baltarusis* į vidurinį žodį *ledas* (labai atsargiai) žiūrėti kaip į dar vienos tautos – lietuvių – paminėjimą²⁰. Tai labiausiai užmaskuotas pavadinimas, nors ir turintis nuorodą į kitas kalbas, pvz.: *Sarbievijus verčia*²¹ *kalvas Žemaičių; su malonumu į lotynų*.

19 Nurodymas į *balas* nėra jau toks nereikšmingas, nes pabrėžia (auto)chtoniškumą (kilimą iš žemės pagal graikų supratimą, tą supratimą dar labiau sustiprina dvi paskutinės eilutės, kreipiančios veikėją ar skaitytoją ta pačia kryptimi – žemyn, t. y. į *samanas* ir *patiltę*, ypač turint galvoje tai, kad seniau *tiltas*, matyt, bus reiškęs brastą ar akmenų kamšą) ir patį atsiradimo būdą – iš vandens, sustingstančio į ledą, plg. Gintaras Beresnevičius, *Lietuvių religija ir mitologija*, Vilnius: Tyto alba, 2008, p. 228. Skirtingai nuo mitologijos, nagrinėjamuose eilėraščiuose tautų atsiradimas grindžiamas ne tik mitologijos, bet ir kalbos reiškiniais. Antra vertus, tautos (genties) vardo siejimas su kalba, kalbėjimu yra gerai žinomas reiškinys, pvz., savo tautos žmonės įsivaizduojami (ar tiksliau – pavadinami) kaip kalbantys, o svetimos – kaip nekalbantys, plg. graikų pejoratyvas *βάρβαροι* siejamas su sen. indų *barbara* – „neaiškiai kalbantis, burbantis“; albanai save vadina *Shqiptár*, pavadinimas padarytas iš *shqipón* „kalbėti“. Geriausiai žinoma ši teiginį patvirtinanti priešprieša – *slavai*, kurių pavadinimas vedamas iš ide. **k'leu-* „girdėti, hören“; o tų pačių tautų vartojamas vokiečių pavadinimas *němьcь* „nebylys“. Pirmuoju atveju pavadinimas gautas „iš vidaus“, o antruoju – neabejotinai „iš išorės“.

20 *Lietuvos (Литва)* ir *ledo* ryšį šiaurės Rusijos mitologiniuose vaizdiniuose yra detalai tyrinėjęs Тороговас: Владимир Николаевич Торопов, „К вопросу о так называемой «северной литве» и ее мифологизированном образе“, in: *Балты и Великое Княжество Литовское. Историко лингвистический взгляд*, Москва: Новое издательство, 2007, p. 180–196. Plg. estų *Leedumaa* „Lietuva“. Tautovardį galima įžvelgti ir žodyje *galų*, jeigu skaitysime kirčiuodami pirmąjį skiemenį: *gālu*.

21 Lie. kalbos žodis *verčia* gali būti nuoroda į lo. *versus*, - *ūs* „eilutė“; antra vertus, tai ir nuoroda į slaptą vertimą, plg. lo. kalbos žodį *vertere*, reiškiantį tiek arimo veiksmą, tiek lingvistinį veiksmą: lie. *kalva* : lo. *collis* „kalva“. Kita vertus, Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus poemoje „Nuolanki padėka šviesiausiam Ponui Jonui Karoliui Katkevičiui“ minimos Žemaičių kalvos, pvz., Medžiokalnį prie Kražių, žr. Albinas Jovaišas, *Senoji Lietuvos literatūra*, Vilnius: Šviesa,

„Spalvinį“ tautų pavadinimą yra tyrinėjęs ir Aleksandras Anikinas, aptardamas baltarusių etnonimą²². Šis etnonimas nuosekliai įvairiose kalbose siejamas su „baltumo“ sąvoka, plg. tiek šiuolaikinį *беларусы*, tiek latvių *baltkrievs* (pažodžiui būtų „baltieji rusai“), lie. *baltagudas* // *baltarusis*, estų *valgevenelane*, vo. *Weissrusse* ir t. t. Taigi Rusia tarsi buvo padalyta pagal spalvas: be minėtosios Baltosios Rusios dar žinoma Raudonoji Rusia (*Червон(н)ая Русь*), t. y. Haličo–Voluinės kunigaikštystė, Juodoji Rusia (*Черная Русь*), t. y. Polocko kunigaikštystės pietvakarinė dalis. Panašiai kaip Baziūno eilėraštyje susiduriame su tiurkiškumu: Anikino nuomone, spalvinis santykis *Белая – Черная Русь – Червон(н)ая Русь* „Baltoji – Juodoji – Raudonoji Rusia“ yra atsiradęs iš tiurkiškosios erdvės kalbinio suvokimo, paplitusio Europoje vykstant tautų kraustymuisi, kada balta spalva pradėta sieti su vakarais, juoda – su šiaure, raudona – su pietumis, o geltona (arba mėlyna) – su rytais. Vietovės (ar tautos) susiejimas su viena ar kita spalva nebuvo griežtai fiksuotas dalykas, pvz., būtent Juodoji Rusia pradėta Maskvos valdovų vadinti Baltąja Rusia, norint pabrėžti jos nepriklausomybę nuo totorių.

Lietuviškai lotyniški tiurkizmai

Paraleles su tiurkų kalbomis pratęsia mįslingiausia eilėraščio vieta: pirmojo eilėraščio antrojo posmelio pirmoji eilutė

ak-su – malonumu į lotynų – baltas vanduo,

1998, p. 148. Tiesa, fonetiniu požiūriu formos nėra identiškos, nes jos padarytos iš tos pačios šaknies **kel-* su skirtingomis priesagomis, žr. Wojciech Smoczyński, *Słownik etimologiczny języka litewskiego*, Wilno: Uniwersitet Wileński, 2007, p. 249, 251. Dėl lie. *kalnas* ir lo. *collis* < **kolnis* giminystės dar žr. Algirdas Sabaliauskas, *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslas, 1990, p. 48. Baziūno eilėraščio tekste žodis *kalvas* nesunkiai sudaro minimaliąją porą su *kalbas*, poeto tarmėje *v : b* panašumas siekia 58 proc. (žr. Genovaitė Kačiuškienė, *Šiaurės panevėžiškių tarmės fonologijos bruožai*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2006, p. 115). Šį panašumą dar labiau sustiprina žodžių *kálvas : kalbàs* (dgs. gal.) formos (*kálvbs : kalbbs*) gimtojoje šiaurės panevėžiškių tarmėje, ypač turint galvoje tai, kad dauguma šio poeto eilėraščių yra bilingvos, t. y. parašyti gimtąja šiaurės panevėžiškių tarme ir bendrine kalba. Taigi galima manyti eilėraštyje esant slaptą nuorodą į žodį *kalbas*, daugiakalbiškumą, kuriuo pagrįstas eilėrašties.

- 22 Александр Евгеньевич Аникин, *Русский этимологический словарь*, выпуск 3 (бе – бодыхатъ), Москва: Рукописные памятники древней Руси, 2009, p. 78–80. Plg. dar spalvinį kastų įvardijimo pobūdį Indijoje ar Irane, kurį yra aprašęs Émile’is Benveniste’as.

kurioje jaustukas *ak*²³, *morfologiniu* brūkšneliu sujungtas su prielinksniu *su*, sutampa su uigurų *Ak-su* „baltas vanduo“ (upė ir miestas Kinijos Sindzianio (*Xinjiang*) provincijoje)²⁴. Tai, kad *Ak-su* ryšys su *baltas vanduo* nėra atsitiktinis, liudytų ir pirmoji eilėraščio eilutė, siejanti jaustuką *ak* su tiurkais. Tiesa, tokio tiurkizmo kilmę įspėti labai sunku: panašūs atvejai visada balansuoja ant poetinės nuojautos ir atsitiktinum ribos, tarsi ginče apie kalbos ženklą prigimtį²⁵. Apskritai, „tiurkiškų“ elementų šiuose Braziūno eilėraščiuose yra daug, plg. minimą *baltą gėriuką* ir Lietuvos totorių *ėriuko* (balto, maldaujant giedros, ar juodo, trokštant lietaus) aukojimą²⁶.

Visai kas kita – tiurkizmais pavadinti *lotynų* kalbos žodis (antrojo eilėraščio trečiojoje eilutėje numanomas lo. *alma* (lo. *almus*, *-a*, *-um* „maitinantis“) žemiau poeto verčiamas *Maitintoja*) ar taip pat *tik numanomas* mažąja raide pradėtas lietuvių kalbos vandenvardis, – neabejotina *licentia poetica*:

Nėr gražiau, kaip gražus tavo tiurkiškas vardas
 Obuolėle, pusele mano antroji
 almuonėle upele²⁷ [...]

-
- 23 Plg. dar: pirmojo eilėraščio antrosios eilutės žodis *dun-aj* (turimas galvoje *Dunojus*, Antikoje geriau žinomas kitu vardu – lo. *Hister*, gr. *Ἰστρος*) skaidomas taip, tarsi jis būtų dūrinys, kurio antroji dalis – jaustukas. Iš tikrųjų, poetas, pagal visas *licentia poetica* taisykles įžiūrėdamas šiame žodyje „tiurkišką“ komponentą, labai gerai nujaučia vandenvardžio struktūrą ir netgi jį suskaido taip, kaip tai darytų kalbininkas: upės vardo kilmę greičiausiai keltiška, nors etimologija nėra aiški, tačiau aiškiai įžiūrima ide. šaknis **danu* „vanduo“.
- 24 Straipsnio autorius dėkingas Rusijos Mokslų Akademijos narei prof. Annai Vladimirovnei Dybo (Altajaus kalbų specialistei) už konsultaciją ir suteiktą informaciją. Vandenvardis *Aq-su* (rašoma ir *Aksu*) yra labai populiarus tiurkiškai kalbančiose šalyse: *aq* „baltas“, *su* „vanduo“. Dažnas ir hidronimas *Qara-su* „Juodasis vanduo“. Įdomu tai, kad vakarinėje tiurkų pasaulio dalyje *Aq-su* vadinamos upės, turinčios labai skaidrų vandenį, o *Qara-su* – drumstą vandenį. Tačiau tiurkų pasaulio rytuose hidronimų suteikimo logika yra priešinga – čia *Aq-su* vadinamos upės drumstą vandeniu.
- 25 Eugenio Coseriu, *Der Physei–Thesei–Streit. Sechs Beiträge zur Geschichte der Sprachphilosophie*, Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2004, p. 99–118.
- 26 Regina Mikštaitė-Čičiurkienė, „Žiemos šaukimo ritualas Aukštaitijoje“, *Žiemgala*, 2010 (1), p. 28–33.
- 27 Gana dažnas Lietuvos vandenvardis upės vardas *Almė*, *Almuonė* (galimos ir kitos vandenvardžio formos, pvz., *Almenas*, *Elmis* ež.) nesunkiai etimologizuojamas, siejamas su lie. *almėti* „sunktis pamažu, varvėti“, žr. Aleksandras Vanagas, *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1981, p. 39.

Lietuvišku „tiurkizmu“ reikėtų laikyti ir visą eilėraščio fonetiką, kurioje dominuoja žemutinio pakilimo užpakalinės eilės balsis *a*.

Nuo Antikos žinomas kalbos balansavimas (būtent balansavimas, o ne vien svarstymas) tarp dviejų gerai žinomų teorijų, vadinamųjų *φύσει* ir *θέσει*: pirmuoju atveju pripažįstama, kad žodžiai atspindi daiktų prigimtį, antruoju atveju manoma, kad žodis yra žmonių susitarimo produktas. Priimdami vieną ar kitą teigimą, kartu priimame ir mintį, kad žodžiai gali būti teisingi arba klaidingi. Reikia atsiminti, kad ir viena, ir kita priešpriešos pusė turi daugybę interpretacijų, kurių mokslas nėra išsprendęs iki šių dienų, pvz., gerai žinomas universalus garsų kitimas arba spalvų pavadinimų koreliacija, pvz., leksemų, pažyminčių baltą ar juodą spalvą, kalboje bus mažiau negu leksemų, pažyminčių raudoną ar geltoną (ar žalią) spalvas²⁸.

Skaitytojo ir / ar klausytojo (pa)tikrinimas: minimaliosios poros

Eilėraštis, turintis soneto formą, t. y. 4+4+2 eilutes, baigiamas posakiais, itin primenančiais lingvistinį eksperimentą:

nukilsi – į samanų kiltį

nutilsi – į savo patiltę

Vienaip žvelgiant, poetas eksperimentuoja su minimaliosiomis poromis, besiskiriančiomis tik vienu artikuliaciniu bruožu, šiuo atveju – poromis *nukilsi* : *nutilsi* (priebalsis *k* yra liežuvio užpakalinis, priebalsis *t* – liežuvio priešakinis dantinis, abu jie sprogtamieji ir duslūs); antra vertus, minimaliųjų porų skirtumas atsispindi ir kiekvienos šių eilučių pabaigoje: *kiltį* : *(pa)tiltę*²⁹.

²⁸ Eugenio Coseriu, *op. cit.*, p. 110.

²⁹ Plg. G. Kačiuškieienės eksperimentą, pagal kurį priebalsių *t* : *k* panašumo indeksas poeto gimtojoje tarmėje yra gana didelis, t. y. 71 proc. Nesunkiai galima pajusti, kad dar didesnis psychoakustinis tų pačių priebalsių minkštųjų porų panašumas, kurias suartina liežuvio vidurio artikuliacija. Lingvistinis eilėraščio vaizdas nesibaigia tik šiais pastebėjimais, plg. savotišką *šaknies* ir *galūnės* interpretavimą: *šakniai pakirstai – priesaiką duok / kol – paskutinis – galų galūnėj nugriūsi*. Šioje eilutėje skaitytojas ar klausytojas išbandomas lingvistiškai: žodis *priesaiką* skamba labai panašiai, kaip ir *priesagą*: pastarojo žodžio buvimas gerai juntamas, nes

Minimaliųjų porų su minkštaisiais *k': t'* pavydžiai šiame eilėraštyje gražiai koreliuoja su kalbotyroje žinomais faktais apie tai, kad tiek šie priebalsiai, tiek jų skardžiosios poros *g': d'* pietų aukštaičių šnektose yra ne atskiros fonemos, o tik fakultatyviniai fonemų variantai, t. y. senesnio amžiaus tarmės atstovas nerea-guoja į tokią garsų kaita, pvz., *k'itas // t'itas* jam bus tie patys žodžiai³⁰. Taigi šioje tarmėje eilėraščio žodžiai *nukilsi : nutilsi* nei fonetiškai, nei fonologiškai nesiskirtų. Girdenis nurodo, kad toks garsų sutapimas žinomas ir kitose indo-europiečių kalbose, pvz., norvegų ir rusų kalboje reiškinytys aprašytas daugiau nei prieš šimtą metų. Poetas eilėraščio pabaigoje žaidžia ant subtilios *fonemos* ir *jos fakultatyvinio varianto* ribos, implicitiškai nurodydamas, kad tekstas ir kalba remiasi ne tik minties ir garso sujungimu, bet atsiremia ir į kalbos gelmėse ir jos genezėje slypintį muzikinį pradą (*musical protolanguage*)³¹.

Skaitytojas / klausytojas dviejose paskutinėse eilutėse patikrinamas dar vienais – pragmatiniais, t. y. kalbos ženkle ir juos skaitančio ar klausančio žmogaus – santykiais: *samanų kiltį // savo patiltę* už frazių pradžių sutapimo³² (*sa-*) slypi įvardžiai: pirmuoju atveju poeto anagramuojamas *-man-*, formaliai sutampantis su asmeninio įvardžio *aš* netiesioginių linksnių kamienu *man-*, antruoju atveju – aiškiai išreikštas savybinis įvardis *savo*.

Vietoje išvadų

Straipsnyje parodoma, kaip Vlado Braziūno poezijoje tautovardžiai ir vanden-vardžiai paklūsta bendrajam poezijos principui, kurį galima pavadinti Sekmi-nių stebuklu: viena vertus, jie užmaskuojami, kad tekste juos būtų galima eti-mologizuoti, antra vertus – ir vieni, ir kiti yra pavaldūs bendrajam principui –

---

pasakymo pradžioje yra minima *šaknis*, o pabaigoje – *galūnė*. Galimas dalykas, kad žodžio *priesaiką*, panašaus į gramatikos terminą *priesagą*, atsiradimas tekste yra vienas iš dažnų skai-tytojo (klausytojo) atidumo tikrinimo atvejų.

30 Aleksas Girdenis, *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų lei-dybos institutas, 2003, p. 58. Žr. Danguolė Mikulėnienė, Asta Leskauskaitė, „Dėl priebalsių *t', d'* ir *k', g'* mišimo pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tarmėse“, *Baltistica*, Nr. 33 (1), 1998, p. 95–102.

31 William Tecumseh Fitch, *The Evolution of Language*, Cambridge: University Press, 2010, p. 466–495.

32 Skaitant eilėraščių šiaurės panevėžiškių tarme sutapimai dar gausesni (padaugėja *a* tipo voka-lizmo, pvz., tarmiškai *sa.va* „savo“).

susiejami su spalvomis. Polilingvizmas susijęs su poetine etimologija ir jo esmė užkoduota pačiame eilėraščio pavadinime „-vardžiai“, kuris skaitytoją verčia katalizuoti (Louiso Hjelmslevo terminas) nesančią žodžio dalį. Eilėraščiuose esama nesunkiai pastebimo anagramavimo atvejų, kada vienos kalbos žodžiai verčiami kitos kalbos žodžiais, įrašytais į pagrindinę kūrinio kalbą. Išryškintas reiškinys, kurį galima būtų pavadinti minimaliųjų porų principo išplėtimu į visą eilėraščio tekstą. Parodoma, kad iš pirmo žvilgsnio chaotiškas tekstas iš tikrųjų, savo giliąja esme, yra griežtai organizuota struktūra, turinti iš pirmo žvilgsnio tik moksliniam tekstui būdingus „laukus“: (1) problemos iškėlimo lauką, (2) lingvistinį – poetinį esmės išdėstymą, (3) savotišką santrauką arba netgi tai, ką galima pavadinti išvadomis ar viso eilėraščio lingvistine kvintesencija.

The linguistic miracle of Vladas Braziūnas

Summary

The article illustrates how ethnonyms and hydronyms in Vladas Braziūnas' poetry conform to a general poetry principle which could be called the miracle of Whit Sunday: they are disguised in such ways that they could simultaneously be attributed to several languages. The polylingualism implied in the title of the poem (*-vardžiai*) forces the reader to guess the missing part of the word. Hence the entire poem could be seen as a challenge to the reader's efforts to decode it, efforts of the reader (decoder): the words of one language are translated using the words of another language, which are inscribed in the main language of the poem. This phenomenon could be referred to as the expansion of the principle of minimal pairs to the whole text of the poem. The article demonstrates that the seemingly chaotic text of the poem has the strict organizational structure of academic writing: (1) the establishment of the problem to be investigated, (2) exposition of its linguistic-poetic essence, and (3) a kind of summary that could be called the linguistic quintessence of the poem. The latter is extended in other poems. In this way the poet achieves his intended disorientation of the reader – by calling Latin forms, which have phonetic similarities with the vowel agreement characteristic of Turkic languages, Turkish.

Keywords: language of poetry, poetic etymology, ethnonyms, minimal pairs.
